

ماهنامه سیاسی، فرهنگی
سال نهم / شماره ۸۴ / مرداد ۹۷
۱۳۲ صفحه / ۱۵ هزار تومان

پرونده‌ای برای صد سالگی قحطی بزرگ ایران

جان

دزبرابر نان

اسرار انحطاط

چرا تمدن ایرانی در رقابت با دنیای غرب بازماند؟

با نوشته‌ها و گفته‌هایی از:

تقی آزاد ارمکی، منصوره اتحادیه، عماد افروغ، عبدالله انوار،
عمادالدین باقی، صادق زیباکلام، علی اصغر سمسار یزدی،
اعظم طالقانی، بیژن عبدالکریمی، محسن غرویانی،
مقصود فراستخواه، ناصر فکوهی، ویلم فلور، حسن قاضی مرادی،
شهلا کاظمی پور، بهمن کشاورز، محمدصادق کوشکی،
مسعود کوهستانی‌نژاد، رودی مته، مرتضی مبلغ،
الهام ملک‌زاده، سیداحمد محیط طباطبایی،
سیدجواد میری، کامبیز نوروزی، سیدمحمد هاشمی و ...

یک شورا، هزار داستان

سالروز تأسیس شورای نگهبان

ایران هر سال یک اپیدمی بزرگ داشت

در بیشتر قحطی‌های تاریخ بیماری نیز وجود داشته است. حصبه، وبا و طاعون سه نامی است که بارها در اسناد و خاطرات آمده است. بیشتر مردم قحطی‌زده آنها را تجربه کرده‌اند و بسیاری از این درد مرده‌اند. در قحطی جنگ جهانی اول، نام «آنفلوآنزای اسپانیایی» شنیده می‌شود و بسیاری معتقدند موج گسترده کشته‌شدگان به دلیل شیوع این بیماری بوده است. دکتر امیر افخمی هم پزشک است و دکتری تاریخ دارد. رساله‌اش را زیر نظر دکتر عباس امانت انجام داده و کسی است که بسیاری از آمار جمعیت کشته‌شدگان ناشی از این بیماری به یافته‌های او ارجاع داده شده است. کتاب او با عنوان «یک بیماری مدرن: امپریالیسم و سلامت عمومی در عصر وبای ایران» ژانویه ۲۰۱۹ (دی ماه ۱۳۹۷) در انتشارات دانشگاه جان هاپکینز منتشر خواهد شد. گفتگوی زیر را درباره کتاب این استاد دانشگاه جرج واشنگتن در دپارتمان روانپزشکی و استاد تاریخ پزشکی دانشگاه «پابلیک هلت» در رشته تاریخ پزشکی بخوانید.

موضوع کار اخیر شما درباره قحطی و وباست. آیا به صورت مجزا به آنفلوآنزای اسپانیایی هم پرداخته‌اید؟

در درجه اول، عنوان کار من تاریخ امراض واگیری و اپیدمی در زمان وبا از اوایل قرن ۱۹ میلادی تا ۱۹۶۰ است. رابطه قحطی و اپیدمی‌های مختلف را هم بررسی و درباره آنفلوآنزای اسپانیایی و قحطی هم کوتاه‌تر در کتاب مطالبی تهیه کرده‌ام.

چرا موضوع ایران را انتخاب کردید؟

در کودکی از ایران خارج شدم اما وابسته عاطفی به ایران دارم. در دوران دکتری وقتی قرار شد یک منطقه را انتخاب کنم، ایران را برگزیدم.

آنفلوآنزای اسپانیایی چیست و نشانه‌های آن به مثابه یک بیماری چیست؟

آنفلوآنزای یک مرض ویروسی است که می‌توان گفت هر سال در دور دنیا به صورت همه‌گیر به وجود می‌آید. ولی در هر نسلی یک بار نوعی از آن به وجود می‌آید که بیش از آنفلوآنزای سالیانه آدم‌ها را می‌کشد. در ایران، اولین شواهد موجود درباره آنفلوآنزا، به تابستان ۱۸۳۳ در تهران بازمی‌گردد. اما آنفلوآنزای اسپانیایی در سال ۱۹۱۸ در ایالت کانزاس آمریکا در پایگاه‌های سربازانی شروع شد که در حال آموزش برای شرکت در جنگ جهانی اول بودند. شروع آن مانند سرماخوردگی است. اما نوع شدید این بیماری است. برعکس آنفلوآنزای سالیانه که تلفات آن در میان افراد مسن زیاد است، آنفلوآنزای ۱۹۱۸ حداقل در غرب بیشتر جوانان را کشت. فرد ویروس را می‌گرفت و باکتری ذات‌الریه ایجاد می‌کرد. این ویروس نوعی واکنش در سیستم دفاعی بدن نسبت به ریه ایجاد می‌کرد. یک تئوری وجود دارد؛ این آنفلوآنزا در کسانی که از نظر سیستم دفاعی قوی‌تر بودند، حمله شدیدتر داشت و آنها را می‌کشت.

این بیماری چگونه به ایران رسید؟

سربازان آمریکایی به اروپا می‌آیند و از آنجا وارد روسیه می‌شوند. در تابستان ۱۹۱۸ سربازان ضد بلشویک روسی که در آسیای میانه عقب‌نشینی می‌کردند، به شمال شرقی ایران وارد می‌شوند. به این ترتیب، موج اول این بیماری در ماه اوت ۱۹۱۸ برای اولین بار این بیماری در مشهد دیده شد. این زمان، اواخر دوران قاجار بود. از اوایل قرن ۱۹ تا آن زمان هر چند سال یکبار یک اپیدمی بزرگ مانند طاعون، وبا و آبله داشتند. ایرانیان با بیماری آنفلوآنزای آشنایی نداشتند. این بیماری برای آنها غریب بود. ابتدا فکر می‌کردند یک سرماخوردگی است. اما سریع آدم‌ها را می‌کشت. موج اول خیلی سریع در کشور گسترش پیدا می‌کند. زیرا سربازان روس و متفقین در ایران بودند. موج دوم آنفلوآنزا کشنده‌تر بود و چند هفته بعد با سربازان هندی انگلستان وارد جنوب ایران یعنی عراق عجمی (بین‌النهرین) شد. موج سوم هم در ۱۹۱۹ در ایران به شکل خفیف ایجاد شد.

مسیر این موج‌ها در شهرها را می‌توانید

ترسیم کنید؟

این آنفلوآنزا از چندین جهت به ایران وارد شد. موج اول در سال ۱۹۱۸ از عشق‌آباد به مشهد و بعد بیرجند رسید. ابتدا از طریق نیروهای روس وارد مشهد شد. روس‌ها از آمریکایی‌ها بیماری را گرفته بودند. مشهد در هفته سوم ماه اوت آلوده شد. این شهر به دلیل زائران و عبور نیروهای روس و انگلیس بیماری را به سایر شهرها هم انتقال داد. بیرجند در هفته چهارم ماه اوت بیماری به بیماری دچار شد. در هفته دوم ماه سپتامبر خراسان و سیستان درگیر بیماری شده بودند. بزد هم دچار آنفلوآنزای اسپانیایی شد. تهران نیز به دلیل جاده مشهد-تهران و حرکت نیروهای نظامی به بیماری مبتلا شد. تا دوم سپتامبر بیماری به شمال غرب ایران رسید.

انزلی و آذربایجان نیز درگیر شدند. انزلی را نیروهای روس از باکو رسیده آلوده کردند. بندرعباس و بوشهر نیز مناطق دیگر ورودی بیماری بودند. نیروهای هندی بیماری را وارد کردند. موجی هم از غرب به دلیل نیروهای عثمانی وارد کشور شد. موج دوم آنفلوآنزای اسپانیایی در همان سال در کمتر از دو هفته، از اقیانوس هند و خلیج فارس وارد بوشهر شد. بعد از آن، خرمشهر و بندر بصره بیماری را تجربه کردند. از مسیر حرکت نیروهای نظامی در بغداد- کرمانشاه بیماری از قزوین به تهران و رشت رسید. این موج در همدان و کرمانشاه به دلیل حضور مهاجران ارمنی و آشوری و نیروهای روس بیشتر کشته داد. شیراز، بوشهر، کازرون، کرمان و شوشتر هم درگیر بیماری شدند. در ژانویه ۱۹۱۹ موج سوم آنفلوآنزا به صورت محلی تنها در منطقه بلوچستان به ایران وارد و محدود شد.

میزان کشته‌های این بیماری در ایران چقدر بوده است؟

بسیاری می‌گویند آنفلوآنزای اسپانیایی کشنده‌ترین مرض واگیردار در طول تاریخ دنیا بوده و از طاعون سیاه در دوره میانه بیشتر آدم کشته است. در ایران بیش از میانگین جهانی مردم را به کشتن داد. بین ۹۰۰ هزار تا ۲/۵ میلیون نفر از ایرانی‌ها کشته

اولین شواهد موجود درباره آنفلوآنزا، به تابستان ۱۸۳۳ در تهران بازمی‌گردد. اما آنفلوآنزای اسپانیایی در سال ۱۹۱۸ در ایالت کانزاس آمریکا در پایگاه‌های سربازانی شروع شد که در حال آموزش برای شرکت در جنگ جهانی اول بودند. شروع آن مانند سرماخوردگی است

نرخ شیوع بیماری و نرخ مرگ و میر ناشی از آنفلوآنزای اسپانیایی در شهرها - سال‌های ۱۹۱۸-۱۹۱۹ (امیر افخمی - ۲۰۰۳)

نام شهر	جمعیت شهر	نرخ ابتلا به بیماری	نرخ مرگ و میر	درصد مرگ و میر	نسبت نرخ مرگ و میر به نرخ بیماری
مشهد	۱۰۰/۰۰۰	۶۶/۶۶۷	۳/۵۰۰	۳/۵	۵/۲
بیرجند		۱۲/۰۰۰	۱۰۰		۰/۸
نصرت‌آباد		۷/۰۰۰	۱۲۰	۱/۷	
انزلی	۱۰/۰۰۰				۲/۰
مشهدسر (پابلسر)					۱۰/۰
تبریز	۲۰۰/۰۰۰	۱۰۰/۰۰۰			
همدان	۳۰/۰۰۰		۱/۰۰۰	۳/۳	۱۰/۰
تهران	۲۵۰/۰۰۰		۲/۰۰۰	۰/۸	
اصفهان	۸۰/۰۰۰		۳۰۰	۰/۴	
یزد	۴۰/۰۰۰		۲۵۰	۰/۶	
بوشهر	۳۰/۰۰۰	۱۵/۰۰۰	۱/۵۰۰	۵/۰	۱۰/۰
خرمشهر		۶/۰۰۰	۲۵۰		۴/۲
شیراز	۵۰/۰۰۰		۲/۰۰۰		۴/۰
کرمان	۴۰/۰۰۰		۴/۰۰۰	۱۰/۰	۱۰/۰
بم	۱۳/۰۰۰		۶/۰۰۰	۴۶/۲	

ایرانی‌ها و هم خارجی‌ها نوشته بودند. مثلا اسناد تنها گروه «مجلس صحت تهران» به فرانسوی بود. کسانی که در این جلسات بودند، برخی ایرانی هم بودند. آمار دیگر از اسناد انگلیسی‌هاست. زیرا آنها به خوبی آمار جمع‌آوری می‌کردند. یعنی از اسناد ایرانی‌ها و خارجی‌ها را هم زمان استفاده کرده‌ام.

آیا می‌توان آمار کشته‌شدگان قحطی و آنفلوآنزا را از هم جدا کرد؟

بله! در برخی از اسناد به درستی گفته‌اند که دلیل مرگ چه بوده است. اما به همین دلیل یک طیف از کشته‌شدگان را بیان می‌کنم. حداقل و حداکثر را می‌گویم زیرا می‌دانم بیشتر ارقام به ویژه آنهایی که از مجلس حفظ صحت می‌آمد، تنها گفته پزشکان نبود. این آمار از مرده‌شورها هم می‌رسید و آنها نمی‌دانستند که دقیقا فرد به چه دلیل مرده است. به همین دلیل طیف ۹۰۰ هزار تا ۲/۵ میلیون نفر کشته را اعلام می‌کنم. اگر کمترین حد یعنی ۹۰۰ هزار نفر کشته را هم مد نظر بگیریم، از بیشترین رقم‌های کشتگان در دنیا به دلیل آنفلوآنزای اسپانیایی است.

در کل دنیا چند نفر کشته شدند؟

این رقم هر چند سال یکبار بیشتر می‌شود. زیرا محققان یافته‌های جدیدی را ارائه می‌کنند. این رقم الان به ۵۰ تا ۱۰۰ میلیون نفر رسیده است.

اسناد را در کدام مراکز اسناد و کتابخانه‌ها دیدید؟

مرکز اسناد انگلیس، مرکز اسناد فرانسه، کتابخانه ملی پزشکی آمریکا و... دیدم. در کتابخانه ملی پزشکی آمریکا اسنادی از یک پزشک آمریکایی دیدم که همان سال عضو مجلس حفظ صحت ایران بود. همه گزارش‌ها را به آمریکا می‌فرستاد. اسناد روزنامه‌ای، سفرنامه‌ها و اسناد فرمانفرما در شیراز را نیز دیدم.

اسناد روسی را دیدید؟

در موضوع آنفلوآنزا استفاده نکردم، ولی در موضوع وبا استفاده کردم. دلیل دارد: اسناد روسی در ۱۹۱۸ خیلی بد بود. روسیه در وسط یک انقلاب و یک جنگ داخلی بود. به همین دلیل اسناد آنها در آن زمان درباره کشورهای دیگر خوب نیست.

درباره وبا و قحطی دوران ناصری هم چیزی یافتید؟

در ۱۸۷۰ هم یک قحطی در ایران رخ داد. قحطی دفاع اولیه بدن را کم می‌کند. درباره وبا هم دفاع اولیه بدن اسید معده است. قحطی این اسید را کم می‌کند و وبا بیشتر کشته می‌داد. وبا یک بیماری انتقالی از راه دهان است که می‌تواند با اسید معده از بین برود. اما در قحطی اسید برای دفاع بدن کمتر است.

سندی از اتفاقات این روزها دیده‌اید؟

فرمانفرما می‌گوید که نصف شیراز مردند. یک حکایت دیگر از یک افسر انگلیسی هست که می‌گوید، قشقای‌های مریض را می‌بیند که سعی می‌کنند به رودخانه برسند و آب بخورند. فردا آنها را می‌بیند که در نزدیکی رودخانه از مرض آنفلوآنزا مرده‌اند. این بیماری صدمه بزرگی به ایران زد. اما مهم است که بدانیم ایران همیشه حتی در زمان قحطی قربانی نبوده است. فیروزالدوله عضو گروهی بود که در پاریس در ۱۹۱۹ برای تأسیس شعبه‌ای از انستیتو پاستور مذاکره کردند و به صورت اولیه این انستیتو تا حدی به خاطر آنفلوآنزا ۱۹۱۸ در بخش باکتریایی تأسیس شد.

ایران در سال‌های جنگ دچار مشکلات پزشکی متعددی بود.

در سال‌های ۱۹۱۴ تا ۱۹۱۸ تقریبا هر سال دچار یک اپیدمی بزرگ بود. وبا، طاعون از هند و ویتفوس از شمال وارد ایران می‌شود. زیرا سربازهای مختلف وارد ایران می‌شوند. روس‌ها از انزلی، عثمانی‌ها از غرب و انگلیسی‌ها از جنوب وارد می‌شوند. این نیرها تا وسط کشور می‌آیند. ایران در این زمان پذیرای انبوهی از مهاجران ارمنی و آشوری است. ورود افراد مختلف به معنی ورود بیماری‌های مختلف بوده است.

اسناد را به چه زبانی دیده‌اید؟ آیا آنها را ایرانی‌ها نوشته بودند یا خارجی‌ها؟

اسناد را به زبان انگلیسی دیده‌ام. اما هم

می‌شوند. همین بیماری در آمریکا با وسعت و جمعیت بیشتر تنها ۵۰۰ هزار نفر می‌برند.

چرا در ایران بیشتر کشته دادیم؟

برخی دلایل این بیماری را در ایران کشنده‌تر کرد. در درجه اول، قحطی باعث مرگ و میر زیاد شد. زیرا قحطی ویتامین‌های بدن را کم می‌کند و بدن کمتر گلبول قرمز می‌سازد. کمبود این گلبول کم‌خونی ایجاد می‌کند. کسانی که دچار کم‌خونی می‌شوند حتی در آنفلوآنزای سالبانه هم بیشتر تلف می‌شوند. در درجه دوم، قحطی باعث می‌شد که تغذیه مردم تغییر کند. غذای مردم در قحطی بیشتر موادی بود که درد شکم را کم می‌کرد و راحت پیدا می‌شد. در آن زمان مردم بیشتر تریاک می‌خوردند تا درد شکم و معده خود را کم کنند. این در حالی است که تریاک کم‌خونی ایجاد می‌کرد و این تغذیه بیماری را تشدید می‌کرد و تلفات زیاد می‌شد. در درجه سوم، ایران در زمان جنگ اول مالاریا داشت. نه تنها گیلان، بلکه جنوب و جنوب شرق درگیر مالاریا بود. مردم مالاریا گرفتند و در همان مناطق مرگ به دلیل آنفلوآنزا هم بیشتر بود. به این دلایل ایران نسبت به دیگر کشورها بیشتر کشته داد. دوم هم بیشتر در سال ۱۹۱۸ کشته داد. مثلا در شیراز تلفات به قدری زیاد است که تاجران دست به احتکار کفن می‌زدند تا نرخ را بالا ببرند. به قدری قیمت کفن بالا رفت که مردم فقیر ناتوان از خرید آن، خود را به مسجد می‌رسانند تا در آنجا بمیرند.

قحطی باعث می‌شد که تغذیه مردم تغییر کند. غذای مردم در قحطی بیشتر موادی بود که درد شکم را کم می‌کرد و راحت پیدا می‌شد. در آن زمان مردم بیشتر تریاک می‌خوردند تا درد شکم و معده خود را کم کنند. این در حالی است که تریاک کم‌خونی ایجاد می‌کرد و این تغذیه بیماری را تشدید می‌کرد و تلفات زیاد می‌شد.